

УЗАЕМАДЗЕЯННЕ КАРАЛЯ І СОЙМА РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ (ДРУГАЯ ПАЛОВА XVI – ПЕРШАЯ ПАЛОВА XVIII СТАГОДДЗЯ)

В. М. Бічун

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск;
bichun.veronika@mail.ru;
наук. кір. – С. А. Калінін, канд. юрыд. навук, дац.*

Саюз Вялікага Княства Літоўскага і Каралеўства Польскага ўнёс карэнныя змены ў дзяржаўны лад абедзвюх дзяржаў і аказаў істотны ўплыў на развіццё эканамічных, палітычных сувязяў народаў Беларусі, Украіны, Літвы і Польшчы. Уся гісторыя гэтых народаў на працягу 400 гадоў знаходзілася пад уплывам гэтага саюза, пачатак якому быў пакладзены ў 1385 г.

Артыкул прысвечаны аналізу ўзаемадзеяння караля і сойма Рэчы Паспалітай у другой палове XVI – першай палове XVIII стагоддзя.

Ключавыя словы: Вялікае Княства Літоўскае; Каралеўства Польскае; кароль; сойм; Рэч Паспалітая.

Па форме дзяржаўнага ўладкавання Рэч Паспалітая з’яўлялася канфедэрацыяй у форме саюза (уніі) дзвюх дзяржаў (Вялікага Княства Літоўскага (далей – ВКЛ) і Каралеўства Польскага), маючых адзінага манарха і агульны (Вальны) сойм. Кароль Рэчы Паспалітай, у адпаведнасці з актамі Люблінскай уніі, адначасова абвяшчаўся і вялікім князем Літоўскім.

У 1572 г. у дзяржаве было ўсталявана вольнае абранне *караля* без звяртання ўвагі на дынастычную прыналежнасць (прынцып *virutum* – права ўсёй шляхты на ўдзел у абранні манарха).

Правое становішча караля вызначалася «Пакта канвента» і «Генрыкаўскімі артыкуламі», а ў ВКЛ – яшчэ і Статутам 1588 г.

«Пакта канвента» і «Генрыкаўскія артыкулы» – нарматыўныя прававыя акты, распрацаваныя для выбарнага ў 1573 г. каралём Рэчы Паспалітай Генрыха Валуа.

«Пакта канвента» з’яўляўся своеасаблівым дагаворам паміж кіруючай арыстакратыяй Рэчы Паспалітай і мяркуемым кандыдатам на пасаду караля з рэгламентацыяй шэрагу ўмоў, ад згоды на выкананне якіх і залежыла выбранне новага караля.

«Генрыкаўскія артыкулы» – канстытуцыйныя палажэнні, дзе былі выкладзены асноўныя прынцыпы, у адпаведнасці з якімі вызначалася кола паўнамоцтваў караля Рэчы Паспалітай пасля Люблінскай уніі.

У гэтым дакуменце абвяшчалася: свабоднае абранне караля, свабода хрысціянскага веравызнання, абавязак склікаць агульны (Вальны) сойм раз у два гады не больш чым на шэсць тыдняў (арт. 1-3).

Кароль не меў права збіраць паспалітае рушанне (агульнае апалчэнне) без згоды сойма (арт. 4); пры каралі меўся пастаянны савет з 16 сенатараў-рэзідэнтаў (арт. 5). Таксама без згоды сойма забаранялася ўстанаўліваць новыя падаткі і пошліны (арт. 6), а міжнародная палітыка, абвяшчэнне вайны і заключэнне міжнародных трактатаў маглі ажыццяўляцца толькі са згоды сената (арт. 7).

У выпадку вайны паспалітае рушэнне (апалчэнне) мог весці толькі кароль і яно павінна заставацца ў межах дзяржавы, а ў выпадку пахода за мяжу кожнаму ратніку неабходна было выплаціць па 5 (пяць) грынвен. Ахова межаў дзяржавы павінна ажыццяўляцца наёмным войскам за кошт адной чацвёртай часткі чыстага даходу з дзяржаўных маёнткаў т.з. кварталы (арт. 8).

Прадугледжвалася, што калі кароль будзе дзейнічаць насуперак праву і сваім абавязкам, то шляхта можа адмовіцца ад падпарадкавання і выступіць супраць яго (п. 9). Адмовы ад падпарадкавання абвяшчаліся ў выглядзе канфедэрацый (Слуцкая 1767, Барская 1768, Таргавіцкая 1792 гадоў) [1, с. 107-109].

Бачна, што артыкулы юрыдычна замацоўвалі бяссіллі караля і непрацаздольнасць сойму Рэчы Папалітай. Сойм мог збірацца толькі адзін раз у два гады і не больш як на шэсць тыдняў, што забяспечвала незалежнасць ВКЛ ад Польшчы.

Улада караля Рэчы Паспалітай была вельмі абмежаванай, прычым настолькі, што самастойна ён, па сутнасці, не валодаў ні заканадаўчай, ні судовай, ні выканаўчай уладай: “Еще во второй половине XV в. компетенция королевской власти была обширной. Это стремление к сосредоточению полноты и суверенности власти в одном органе имело прогрессивное значение.

В то время господствующей была концепция, согласно которой только король является единственным субъектом носителя суверенности в государстве, как во внутренней жизни страны, так и особенно во внешнеполитической деятельности.

В 1572 г. умер король Сигизмунд II Август и после этого происходит резкое ослабление королевской власти в Польше” [2, с. 54].

У сферы заканадаўства кароль меў права заканадаўчай ініцыятывы, канчатковага рэдагавання законаў, санкцыянаваў соймавыя пастановы; паўнапраўным заканадаўцам кароль заставаўся толькі ў адносінах да каралеўскіх гарадоў і іх насельніцтва, а таксама адносна сялян, уласных спадчынных уладанняў і яўрэяў.

Кароль з'яўляўся вярхоўным галоўнакамандуючым, але яго ўлада была абмежавана гетманам. Наяўнасць Галоўных судаў (Трыбуналаў) рэзка абмяжоўвала судовую ўладу караля. Ён нават не меў права амністыі і памілавання злачынцаў.

У сферы выканаўчай улады кароль меў права на прызначэнне службоўцаў цэнтральных дзяржаўных органаў.

Кароль не меў права распараджацца казнай дзяржавы. У складзе Сената (верхняй палаты сойма) дзейнічала так званая Каралеўская рада, у склад якой уваходзіла спачатку 16, потым 28 сенатараў-рэзідэнтаў, якія выступалі ў якасці дарадчыкаў караля, а на самой справе ажыццяўлялі кантроль за яго дзейнасцю. Каралеўская рада, якая перавыбіралася праз кожныя два гады, падзялялася на 4 групы, якія па чарзе, праз кожныя 6 месяцаў, змянялі адна другую [3, с. 201].

Заканадаўчай функцыяй валодаў *сойм* Рэчы Паспалітай (Вальны сойм). Ён складаўся з трох так званых «соймавых станаў»:

- Караля;
- Сената, у склад якога ўваходзілі па пасадзе ўсе каталіцкія біскупы і найболей важныя саноўнікі цэнтральнага і мясцовага апаратаў абедзвюх дзяржаў;
- Пасольскай хаты (ніжняй палаты сойма) – палаты дэпутатаў, якая складалася з абраных прадстаўнікоў павятовай шляхты.

Кампетэнцыя сойма была вельмі шырокай. Фактычна сойм разглядаў усе самыя важныя пытанні палітыкі дзяржавы, яе эканомікі, дзяржаўнага кіравання і заканадаўства. Ён вызначаў напрамкі знешняй палітыкі дзяржавы, выбіраў караля, прымаў законы, вызначаў падаткі, кантраляваў дзейнасць усіх дзяржаўных органаў і службовых асоб, ведаў пытанні аб'яўлення вайны і заключэння міру, склікання ўсеагульнага апалчэння, наблітацыі (надання шляхецкага звання), памілавання і амністыі і інш.

Кароль толькі зацвярджаў прынятыя на сойме пастановы. Варта адзначыць, што падчас працы сойма ад Польшчы альбо ВКЛ маглі збірацца з мэтай узгаднення сваіх пазіцый на сумесныя нарады – «сесіі народаў». Гэты факт сведчыць пра тое, што паслы княства паслядоўна абаранялі суверэнныя правы і інтарэсы сваёй дзяржавы.

Для прыняцця соймам рашэнняў патрабавалася аднагалосная іх ухвала. Кожны дэпутат валодаў правам накладвання на любое рашэнне і на ўсю працу сойма забароны – так званае «вольнае вета» (*liberum veto*). Гэта дэпутацкае права вяло да нямогласці сойма.

Апроч таго, усе дэпутаты ад павеатаў абавязаныя былі прытрымлівацца інструкцый, атрыманых на павятовых соймах, што ў сваю чаргу стварала цяжкасці ў працы сойма.

Як адзначае Я. А. Юхо, з 55 соймаў, якія склікаліся на працягу 1652-1744 гг., 42 былі сарваныя прымяненнем права «вета» [4, с. 282].

У некаторых выпадках для таго, каб пазбегнуць зрыву сойма накладаннем вета, дэпутаты аб'яўлялі сойм канфедэрацыяй, і тады рашэнні прымаліся простаі большасцю галасоў [5, с. 212].

Пасля Вальнага сойма дэпутаты склікалі па паветах так званыя рэляцыйныя соймікі, на якіх рабілі справаздачи перад сваімі выбаршчыкамі аб рабоце сойма і сваёй дзейнасці на яго сесіях. Гісторыя ведае выпадкі, калі рэляцыйныя соймікі фактычна пераглядалі пытанні, вызначаныя Вальным соймам. Так, калі ў 1671 г. шляхце Берасцейскага павета на рэляцыйным сойміку паведамлілі, што на сойме разглядаліся пытанні аб устанаўленні падаткаў і зборы войска, то яна, спасылаючыся на адсутнасць кворуму, не прыняла ў выкананне пастанову Вальнага сойма і адклала соймавыя дэбаты па гэтых пытаннях.

Як бачым, нават Вальны сойм не вырашаў канчаткова тое ці іншае пытанне, таму што кожны соймік пакідаў за сабой права прыняць сваё рашэнне па яго пастанове. Больш таго, мясцовыя соймікі самастойна вырашалі фінансавыя і ваенныя пытанні, зацвярджалі падаткі, выбіралі кандыдатаў на адміністрацыйныя і судовыя пасады.

Такім чынам, можна зрабіць вывад, што ў палітычным рэгуляванні Рэчы Паспалітай пераважалі працэсы дэцэнтралізацыі і нават анархіі. Аб гэтым сведчыць тое, што ў 1582-1762 гг. 40% пасяджэнняў Вальнага сойма было сарвана без прыняцця рашэнняў, а ў XVIII ст. рэдка які Сойм быў выніковым. Дэцэнтралізацыі садзейнічала і тое, што ў Рэчы Паспалітай адсутнічалі выканаўча-распарадчыя органы [6, с. 128].

Фактычна кароль у дзяржаве быў без улады, а сойм не меў сілы. Абмежаванасць улады караля і сойма Рэчы Паспалітай пры адсутнасці адзінага для ўсёй дзяржавы ўрада рабілі сувязі паміж Польшчай і ВКЛ вельмі слабымі.

Бібліяграфічныя спасылкі:

1. *Васілевіч Р. А.* Гісторыя канстытуцыйнага права Беларусі. Мінск : ВТАА «Права і эканоміка», 2001. С. 107–109.
2. *Ливанцев К. Е.* Сословно-представительная монархия в Польше, её сущность и особенности (2-я половина XIV-конец XVI в.). Ленинград : Изд. Ленингр. ун-та, 1968. С. 54.
3. Гісторыя Беларусі ад старажытных часоў – па люты 1917 г. / Я.К. Новік [і інш.]; пад анульн. рэд. Г.С. Марцулі, Я.К. Новіка. Мінск : Універсітэцкае, 2000. С. 201.
4. *Юхо Я. А.* Гісторыя дзяржавы і права Беларусі. Мінск, 2000. С. 282.
5. *Юхо Я. А.* Кароткі нарыс гісторыі дзяржавы і права Беларусі: вучэбны дапаможнік. Мінск, 1992. С. 42.
6. *Вішнеўскі А. Ф.* Гісторыя дзяржавы і права Беларусі. Мінск : Экаперспектыва, 2000. С. 128.